© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

ALISHER NAVOIY IJODINING MA'NAVIY-MA'RIFIY AHAMIYATI VA O'ZBEK ADABIYOTI TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Qosimova Gulrabo
Surxandaryo tumani Uzun tumani 1-sonli texnikumi o'qituvchisi
gulraboqosimova0@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24029986

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy ijodining o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotidagi o'rni, uning asarlarida ilgari surilgan insonparvarlik, adolat, ilm-ma'rifat, komillik va axloqiy tarbiya g'oyalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Navoiy ijodining yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va umuminsoniy g'oyalarni targ'ib etishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, mumtoz adabiyot, ma'naviyat, ma'rifat, insonparvarlik, adolat, komil inson, "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", turkiy adabiyot.

Abstract. This article provides a scholarly and theoretical analysis of the role of the great thinker, poet, and statesman Alisher Navoi in the development of classical Uzbek literature. It examines the ideals of humanism, justice, enlightenment, human perfection, and moral education presented in his works. Furthermore, the article highlights the significance of Navoi's creative legacy in elevating the spirituality of the younger generation, preserving national values, and promoting universal human ideals.

Keywords: Alisher Navoi, classical literature, spirituality, enlightenment, humanism, justice, the perfect human (*komil inson*), "Khamsa," "Mahbub al-Qulub,"Turkicliterature.

Аннотация. В статье представлен научно-теоретический анализ роли великого мыслителя, поэта и государственного деятеля Алишера Навои в развитии классической узбекской литературы; рассматриваются идеи гуманизма, справедливости, просвещения, совершенства человека и нравственного воспитания, отраженные в его произведениях. Кроме того, подчеркивается значимость творческого наследия Навои в деле повышения духовности подрастающего поколения, сохранения национальных ценностей и утверждения общечеловеческих идеалов.

Ключевые слова: Алишер Навои, классическая литература, духовность, просвещение, гуманизм, справедливость, совершенный человек, «Хамса», «Махбуб ал-кулуб», тюркская литература.

Kirish.O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Alisher Navoiy ijodi alohida va beqiyos o'rin egallaydi. Uning boy adabiy merosi nafaqat o'zbek xalqining, balki jahon adabiyoti va ma'naviy tafakkurining muhim tarkibiy qismidir. Navoiy o'zining serqirra ijodi orqali turkiy tilning badiiy va ilmiy imkoniyatlarini namoyon etib, uni yuksak adabiyot tili darajasiga ko'tardi. Shoir asarlarida inson qadr-qimmati, adolat, ezgulik, ilmga intilish, sadoqat va ma'naviy kamolot masalalari keng yoritilgan.

Alisher Navoiy 1441-yilda Hirotda tavallud topgan. U yashagan XV asr temuriylar davri ilm-fan, san'at va adabiyot rivojlangan tarixiy bosqichlardan biri hisoblanadi. Navoiy ana shu madaniy muhitda shakllanib, o'zining ulkan iste'dodi, teran tafakkuri va ijodiy izlanishlari bilan Sharq adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi.

© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

Bugungi kunda Navoiy merosini o‘rganish nafaqat adabiyotshunoslikning, balki yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning ham dolzarb masalalaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi va metodlari

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Alisher Navoiy ijodining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil qilish, shoir asarlarida ilgari surilgan ma’naviy-ma’rifiy qarashlarning mohiyatini ochib berish hamda uning o‘zbek adabiyoti rivojiga qo‘shgan hissasini yoritishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-adabiy, qiyosiy-tahliliy, matn tahlili va umumlashtirish metodlaridan foydalaniladi. Navoiy asarlaridagi yetakchi g‘oyalar uning badiiy-estetik qarashlari va davr adabiy muhiti bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Alisher Navoiy ijodining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari

Alisher Navoiy ijodining asosiy xususiyatlaridan biri insonni ulug‘lash, uning ma’naviy kamolotiga ishonch bilan qarashdir. Shoir insonning haqiqiy qadrini uning mol-dunyosi yoki mansabi bilan emas, balki odobi, bilimi, saxovati va jamiyatga keltiradigan foydasi bilan belgilaydi. Shu jihatdan Navoiy asarlari insonparvarlik g‘oyalarining yuksak badiiy ifodasi sifatida ahamiyatlidir.

Shoirning “Xamsa” asari uning ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi yirik epik majmuadir. Ushbu majmua “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab’ai sayyor” hamda “Saddi Iskandariy” dostonlaridan tashkil topgan. Mazkur dostonlarda axloqiy poklik, muhabbat, sadoqat, adolat, fidoyilik va insoniy burch kabi masalalar turli obrazlar va voqealar orqali ochib beriladi.

“Hayrat ul-abror” dostonida adolatli jamiyat, insoniy fazilatlar, ilm va axloq masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shoir insonning jamiyatdagi o‘rnini uning ezgu ishlari bilan bog‘laydi. Asarda ilgari surilgan qarashlar kishini o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilishga, yaxshilik va yomonlikning mohiyatini anglashga undaydi.

“Farhod va Shirin” dostonida mehnatsevarlik, sadoqat, muhabbat va fidoyilik g‘oyalari yetakchilik qiladi. Farhod obrazi o‘z maqsadiga intiluvchi, mehnatdan qochmaydigan, boshqalarning manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘ya oladigan inson timsolidir. Ushbu obraz orqali Navoiy mehnat va ezgulikning inson hayotidagi o‘rnini badiiy ifodalaydi.

“Layli va Majnun” dostonida muhabbatning ruhiy va ma’naviy qirralari yoritiladi. Shoir muhabbatni oddiy hissiy kechinma sifatida emas, balki inson qalbini o‘zgartiruvchi, uni yuksak ma’naviy holatga olib chiquvchi kuch sifatida talqin etadi. Asardagi qahramonlar kechinmalari orqali inson qalbining murakkabligi va ruhiy olamining teranligi ochib beriladi.

Navoiy ijodida til va adabiy mahorat masalasi

Alisher Navoiyning o‘zbek adabiyoti tarixidagi eng katta xizmatlaridan biri turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini keng namoyon etganidir. Shoir o‘z ijodi orqali turkiy tilda ham murakkab falsafiy, axloqiy va estetik masalalarni yuksak saviyada ifodalash mumkinligini isbotladi.

Navoiy 1499-yilda yozilgan “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy va forsiy tillarning ayrim lug‘aviy hamda badiiy imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qiladi. Asarda turkiy tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va so‘z yasash xususiyatlariga e’tibor qaratiladi. Mazkur asar shoirning tilshunoslik va adabiy tafakkur tarixidagi muhim hissasini ko‘rsatadi.

Navoiy g‘azallarida so‘z tanlash mahorati, ramziy obrazlar, badiiy san’atlar va chuqur falsafiy mazmun uyg‘unlashgan. Uning she’riyatida ishq, hijron, vafo, sabr, insoniylik va ma’rifat mavzulari keng o‘rin egallaydi. Shoirning badiiy uslubi keyingi asrlarda yashab ijod qilgan ko‘plab turkiy xalqlar shoirlariga ta’sir ko‘rsatgan.

Navoiy asarlarida ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalar

Alisher Navoiy asarlarida ilm-ma’rifat inson kamolotining muhim omili sifatida talqin etiladi. Shoir bilimli bo‘lishni, tafakkur yuritishni va hayot hodisalariga ongli munosabatda bo‘lishni yuksak qadrlaydi. Uning qarashlarida ilm insonni jaholatdan xalos etuvchi, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

“Mahbub ul-qulub” asarida insonlarning fe’l-atvori, jamiyatdagi turli tabaqalarning xususiyatlari, yaxshi va yomon xulqlar haqida mulohazalar bayon etilgan. Asarda halollik, saxovat, kamtarlik, rostgo‘ylik va adolat kabi fazilatlar ulug‘lanib, kibr, yolg‘onchilik, ochko‘zlik va manfaatparastlik tanqid qilinadi. Ushbu qarashlar insonning o‘zini tarbiyalashi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashida muhim ahamiyatga ega.

Navoiy ijodidagi insonparvarlik g‘oyalari bugungi davr uchun ham dolzarbdir. Ayniqsa, yoshlarni vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, kitobxonlik va o‘zaro hurmat ruhida tarbiyalashda shoir merosidan samarali foydalanish mumkin. Uning asarlari yosh avlodni mustaqil fikrlashga, ezgu maqsadlar sari intilishga va inson qadrini e’zozlashga chorlaydi.

Alisher Navoiy ijodining bugungi kundagi ahamiyati

Navoiy merosining zamonaviy ahamiyati, avvalo, uning asarlarida ifodalangan umuminsoniy qadriyatlar bilan belgilanadi. Adolatli jamiyat barpo etish, inson huquqi va qadr-qimmatini hurmat qilish, ilm-fanni rivojlantirish hamda ma’naviy barkamollikka erishish kabi masalalar bugungi kun uchun ham muhimdir.

Ta’lim jarayonida Navoiy asarlarini o‘rganish o‘quvchi va talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirish, tarixiy xotirasini mustahkamlash hamda milliy adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Shoir asarlarini zamonaviy pedagogik usullar, matn tahlili, munozara va ijodiy topshiriqlar orqali o‘rgatish ularning mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shuningdek, Navoiy ijodini boshqa Sharq mutafakkirlari va jahon adabiyoti namunalari bilan qiyosiy o‘rganish uning qarashlaridagi umumiy va o‘ziga xos jihatlarni aniqlashga yordam beradi. Bunday yondashuv adabiy merosni tarixiy sharoitda anglash va uning bugungi ma’naviy hayot bilan aloqasini ochib berishda muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotining yuksak taraqqiyot bosqichini ifodalovchi bebaho ma’naviy merosdir. Shoir o‘z asarlarida insonparvarlik, adolat, ilm-ma’rifat, mehnatsevarlik, sadoqat va komillik g‘oyalarini chuqur badiiy-falsafiy mazmun bilan boyitdi.

Navoiy turkiy tilning adabiy imkoniyatlarini keng namoyon etib, o‘zbek adabiy tilining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shdi. Uning “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” kabi asarlari adabiyotshunoslik, tilshunoslik va ma’naviyat tarixini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda Navoiy ijodini ilmiy asosda o‘rganish, uning asarlaridagi g‘oyalarni ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish yosh avlodning ma’naviy dunyosini boyitish va milliy madaniy merosga hurmatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois Alisher Navoiy merosi nafaqat tarixiy-adabiy hodisa, balki hozirgi va kelajak avlod uchun ham muhim ma’naviy yo‘riqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.
3. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
4. Hayitmetov, A. Navoiy lirikasi. — Toshkent: O‘zbekiston.
5. Mallayev, N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi.